

DEN TREÅRIGA REALSKOLAN

Av direktör *BERTIL LIDGARD*

I *DESSA* dagar arbetas det för högt tryck inom åtskilliga kommuners skolförvaltningar med utredningar angående skolorganisatoriska problem under övergångstiden före enhetsskolans genomförande. Alldeles särskilt arbetstyngd är man i de kommuner, som fått sig förelagda att snarast möjligt och senast den 1 juli 1957 inkomma med förslag till Kungl. Maj:t om hur skolväsendet bör organiseras på realskolestadiet under denna övergångstid.

Till grund för utredningsarbetet ligger riksdagens beslut våren 1956 att realskolan skall i princip organiseras med treårig lärogång, byggd på sjätte klassen av engelskläsende folkskola och den kommunala flickskolan med femårig lärogång. I båda fallen gäller att det skall finnas vissa möjligheter att bibehålla fyra- och femårig lärogång, resp. för flickskolan sex- och sjuårig sådan.

Denna genomgripande förändring av det bestående realskole-systemet för den begränsade tidrymd, som det är fråga om innan enhetsskolans egentliga organisationsperiod är avslutad, står icke

helt i överensstämmelse med tankegångarna i det stora skolbeslutet 1950. Då räknade man med å ena sidan en successivt utbyggd försöksverksamhet med den nioåriga enhetsskolan, till dess man vunnit tillräcklig erfarenhet för att genomföra den över hela linjen, och å andra sidan att de dittillsvarande skolformerna i princip skulle förbli orubbade och medgivas möjligheter till en utveckling, som skulle sätta dem istånd att bjuda varje årskull elever sitt bästa.

Så har emellertid icke blivit förhållandet. Väl har försöksverksamheten expanderat men de gamla skolformerna har satts på svältkost — de har inte fått byggas ut varken personellt eller lokalmässigt på ett sätt, som kunnat göra dem rustade att möta den ökade efterfrågan på utbildningsplatser, en konsekvens av såväl ökande barnkullar som höjd levnadsstandard och ökat intresse för teoretisk utbildning.

Det må kunna sägas, att denna efterfrågan — i den mån den hänförs sig till förändringar i de många föräldrarnas värdering av real-

skoleutbildning och deras möjligheter att bereda barnen en vidareutbildning — varit svår att förutse. Men vad de ansvariga skolmyndigheterna aldrig kommer ifrån är, att man redan i mitten av 1940-talet kunde bedöma hur de stora årskullarna tio år senare skulle enbart på grund av sin storlek påverka realskolan. Prognoser för realskolestadiets utveckling gjordes läsåren 1947/48 inom skolöverstyrelsen och 1950/51 av läroverkens krisutredning. Det kan sägas, att dessa beräkningar inte föranellede några större krafttag och i varje fall vidtogs ej tillräckliga åtgärder för att anskaffa lokaler och lärare, så att skolväsendet skulle få någon rimlig möjlighet att i tid balansera den hotande krisen. På lärarsidan får väl löneregleringen 1952 anses vara den mest betydelsefulla men tyvärr också långsamt verkande insatsen, medan tillskapandet 1953 av den nya vidareutbildade folkskollärarkategorien utgjorde ett av de mera valhända försöken, som båda de avtalslutande parterna, civildepartementet och folkskolläraryförbunden, uppenbarligen utan saknad skildes från i samband med löneuppgörelsen 1956.

1954 hade det blivit alldeles ofrånkomligt att realskolesituationen på många håll var omöjlig. På ett årtionde hade antalet lärjungar vid allmänna läroverk och högre kommunala skolor stigit med 70 procent från omkring 88 000 till i

det närmaste 150 000 lärjungar. Därtill kom att medan för tio år sedan alla inträdesberättigade sökande till realskolan kunde beredas plats, 1954 avvisades 12 000 sökande, vilket antal beräknades stiga till 14 000 år 1955. Och 1956 skulle den femåriga realskolans första klass möta 1945 års årskull, den största vi någonsin haft i vårt land med undantag av 1921 års exceptionella topp.

I detta läge kunde inte längre tillfälligt och till synes förhållandevis planlöst plåstrande hjälpa, utan ecklesiastikministern fann det nödvändigt att utreda, vilka organisationsförändringar på realskolestadiet, som var nödvändiga för att man skulle klara krisen. I direktiven för den utredning, som tillkallades den 30 juni 1954 och som sedan benämnts realskoleutredningen, betonades lärarbristen som det huvudsakliga motivet för dess tillkomst. Detta må noteras som ett indirekt erkännande av oförmågan att tillgodogöra sig tidigare prognoser eller åtminstone av bristen på kraft att på ett planmässigt och effektivt sätt utnyttja de sex år som förgått, sedan undervisningsrådet Lundblad publicerade sina försök till en prognos rörande lärarbehovet vid de högre skolorna. Utredningen skulle inrikta sig på att undersöka den rationella användningen av den akademiskt utbildade arbetskraften. Lärare som underkastat sig en så långvarig teoretisk skolning, som ämbetsexamen

innebär, skulle så långt möjligt tillvaratagas för de mest krävande undervisningsuppgifterna.

Men utredningsuppdraget inskränkte sig icke till enbart detta. Med en viss rätt gjorde ecklesiastikministern gällande, att realskolestadiet numera präglas av en sådan mångformighet, att målsmännen har svårt att orientera sig i skolabyrån. Den allmänna realexamen har sålunda kunnat avläggas vid de allmänna läroverken efter fem- eller fyraårig studiegång och på sina håll även efter tre års studier, vid de kommunala realskolorna efter fyraårig studiegång och vid i folkskolan inbyggda realskolelinjer efter treårig eller undantagsvis femårig studiegång. Det är samma ämnen som lästs och samma kunskapsmått som skulle inhämtas. Till detta kommer så praktiska realexamensmöjligheter på tre olika linjer samt olika flickskolelinjer, vilkas mål visserligen inte är identiska med realskolans men där det lägre stadiet likväl efter hand närmats till realskolan.

Det skulle nu bli realskoleutredningens uppgift att åstadkomma en organisatorisk förenkling av alla dessa realskolestadiets skolformer och ekonomiskt och pedagogiskt närma dem och enhetsskolan till varandra.

Med avseende på lärarbristen anvisade departementschefen i direktiven två möjligheter att komma till rätta med problemen. Den ena hade skolmyndigheterna efter ci-

vildepartementets löneöverenskommelse med folkskolläraryrket — utan några på förhand besvärande utredningar — redan begagnat sig av: systematiskt anställande i läroverken av folkskollärare med eller utan vidareutbildning i en omfattning, som motsvarade undervisningsbehovet i klasserna 1⁵, 2⁵ och 1⁴. Den andra — även den försöksvis prövad på sina håll — hade haft sina varma förespråkare i statens folkskoleinspektörer och gick i korthet ut på att realskolan skulle bli treårig och flickskolan femårig med en sexårig, engelskläsende folkskola som grund.

Det har redan sagts att i direktiven lärarbristen — det rationella utnyttjandet av den akademiskt utbildade arbetskraften — utgjorde huvudmotivet för realskolans omorganisation. Utredningen kom emellertid för sin del fram till att lärarbristen inte gav någon entydig anvisning i valet mellan de båda alternativen som skisserats i direktiven: den treåriga realskolan mer eller mindre renodlad eller den hittillsvarande organisationen kompletterad med tjänster för vidareutbildade folkskollärare. Detta är säkerligen en riktig uppfattning, inte minst mot bakgrunden av det allmänt erkända förhållandet, att den treåriga realskolan blir så arbets-tyngd inte bara för eleverna utan även för lärarna, att en reduktion av lärarnas undervisningsskyldighet är motiverad. Vid oförändrat

antal parallellavdelningar betyder detta att den treåriga organisationen skulle kräva fler lärare än den nuvarande. Även andra omständigheter pekar i samma riktning, t. ex. en eventuell höjning av timsummorna på schemat.

Realskoleutredningens arbete kom i stället att domineras av problemet hur man skulle få tak över huvudet till de stora årskullarna i skolhus, som redan är till bristningsgränsen fyllda. Och på denna punkt har utredningen funnit att det treåriga realskolesystemet skulle vara överlägset. Utredningen har emellertid inte ens i runda tal angivit omfattningen av den lokalbesparing som skulle uppnås genom en omorganisation. Det är också uppenbart att problemet rymmer många osäkra faktorer, beroende på de lokala förhållandena. Hur många fyraåriga linjer kommer t. ex. att behövas vid sidan om de treåriga för elever, som inte läst engelska, eller som av något annat godtagbart skäl skulle önska en lugnare studiegång? Och sådana linjer kräver mer lokaler än både den treåriga och den femåriga realskolan. Och hur kommer folkskolan att klara det ökade anspråk på lokaler, som anmäler sig där, när det inte längre blir någon avtappning av elever till realskolan efter fjärde skolåret. Kanske får vi uppleva att folkskolan på sina håll måste låna de lokaler i realskolan, som blir lediga genom att man under två år inte tar in nya elever!

Och vad har då omorganisationen för mening.

För övergången till treårig realskola anvisade realskoleutredningen två alternativa vägar beroende på om byggnadsbidrag kunde utverkas till statliga och kommunala realskolebyggnader eller inte. Utredningens huvudalternativ innebär, att realskolan skulle organiseras med treårig lärogång, byggd på sjätte klassen av folkskola med undervisning i engelska i femte och sjätte klasserna; dock skulle nuvarande organisation med fem- och fyraårig lärogång kunna i viss utsträckning bibehållas under övergångstiden före enhetsskolans genomförande.

Skulle utredningens förslag beträffande byggnadsbidrag ej kunna förverkligas, föreslog utredningen som ett andra alternativ, att den treåriga realskolan genom författningsföreskrifter allmänt skulle genomföras i den utsträckning bibehållandet av fyraåriga linjer inte påkallades med hänsyn till lärjungar, som inte hade erforderliga förkunskaper i engelska, eller på grund av andra särskilda omständigheter, och att examenslinjer i så fall skulle inbyggas i folkskolan i större utsträckning än som förutsattes vid genomförande av huvudalternativet.

När ecklesiastikministern i proposition till 1956 års riksdag tog ställning till utredningsförslaget följde han i allt väsentligt huvudalternativet. På nytt sköts emeller-

tid argumentet om det rätta utnyttjandet av lärartillgången i förgrunden. Erfarenheterna sedan 1954, då möjligheter till vidareutbildning via befodringskurser öppnades för folkskollärare, hade inte blivit så goda, som man hoppats. Särskilt hade deltagandet i kurser i sådana ämnen, där bristen på akademiskt utbildade lärare är stor, varit otillfredsställande. Det kunde därför befaras att den kvalificerade personalen inte alltid skulle komma att utnyttjas för de rationellt sett lämpligaste arbetsuppgifterna i realskolans högre klasser och på gymnasiet utan i stället skulle söka sig till skolor på attraktiva orter, där de i så fall komme att sysselsättas med undervisning i realskolans högsta klasser. Detta kunde bara förhindras genom att dessa klasser utmönstrades ur realskoleorganisationen.

Även lokalfrågorna ansågs starkt tala till den treåriga realskolans förmån. Slutligen betonades olägenheterna med den dubbla anknytningen mellan folkskola och realskola.

Riksdagsbeslutet innebar icke några principiella förändringar i förhållande till propositionen. Den utgång som ärendet härigenom erhållit, kan när det nu uppenbarligen icke ansetts möjligt att under övergångstiden bevara och utbygga den nuvarande organisationen i tillräcklig omfattning, från vissa synpunkter anses förhållandevis tillfredsställande. Tack vare att riks-

dagen medgivit att byggnadsföretag avseende de högre skolorna på realskolestadiet blir statsbidragsberättigade har man kunnat undvika den tvångsmässiga, generella övergången till treårig realskola. Det blir i stället de olika realskolekommunernas sak att efter utredning av de lokala förhållandena för Kungl. Maj:t framlägga förslag om hur skolväsendet skall tills vidare vara organiserat. Enligt riksdagsbeslutet bör prövningen av organisationen på de särskilda orterna vara allsidig och realistisk. Vid det slutliga avgörandet, som skall ske centralt, skall skolkommunens önskemål, interkommunala planeringsbehov och allmänna hushållningssynpunkter, främst i fråga om lärar- och lokaltillgångarna, beaktas och samordnas.

I detta sammanhang förtjänar en detalj i riksdagsbeslutet att särskilt uppmärksammas på kommunalt håll. Realskoleutredningens förslag att »nuvarande organisation med fem- och fyraårig läro gång under övergångstiden före enhets skolans genomförande skall i viss utsträckning kunna bibehållas» hade delvis motiverats med hänvisning till 1950 års giv i skolfrågan, att tillfälle alljämt bör finnas att jämföra arbetsförhållanden och arbetsresultat inom olika skolformer, i den mån sådana jämförelser är möjliga. Utredningen och departementschefen hade för detta ändamål tänkt sig att den gamla organisationen skulle bibehållas på ett antal relativt

stillastående orter, där organisationen följaktligen kunde förväntas täcka behovet av realskoleutbildning. Riksdagsbeslutet fick emellertid en något mera vidgad innebörd. Riksdagen ansåg det sålunda betydelsefullt att den äldre organisationen tillåtes bestå på orter med varierande struktur, om orterna i fråga kan tillgodose övergångstidens utbildningsbehov på realskolestadiet utan permanenta nybyggnader; detta betyder m. a. o. att även expanderande industriorter skall under vissa förutsättningar kunna få behålla sin femåriga realskola.

För att de lokala utredningarna skall få en utformning och ett innehåll, som gör det möjligt att på centralt håll bedöma den lämpliga organisationen inom en kommun, har skolöverstyrelsen utfärdat anvisningar om hur utredningarna skall bedrivas. Dessa anvisningar, som bygger på ett av Kungl. Maj:t fastställt tidsschema, präglas av en av huvudtankarna i riksdagsbeslutet, nämligen att utredningarna skall vara allsidiga. Sålunda skall utredningsarbetet avse såväl en preliminär översikt av organisationen vid genomförd enhetsskola som en detaljplanering för skolväsendet under övergångstiden. I sistnämnda hänseende blir det ett slags alternativa lösningar, som skall presenteras i och med att kommunerna skall utreda *både* det beräknade antalet avdelningar i högre skolor under en tioårsperiod framåt *med be-*

fintlig organisation och oförändrad intagningsprocent av inträdesberättigade sökande, resp. vid intagning av samtliga inträdesberättigade, *och* antalet avdelningar *vid övergång till treårig realskola* resp. femårig flickskola med bibehållande av erforderligt antal fyraåriga resp. sexåriga linjer. I båda alternativen skall lokalbehoven redovisas.

En med denna målsättning realistiskt bedriven utredning bör rimligtvis kunna lämna besked om de praktiska förutsättningarna för ett bibehållande av den äldre organisationen eller nödtvånget att övergå till en annan organisationsform för realskolan. Vad man i sammanhanget möjligtvis saknar är ett uppdrag åt kommunerna att i utredningen även ge besked om hur man vid genomförande av det ena eller andra alternativet tänker sig att lokalfrågorna skall lösas. Sedan svar erhållits på dessa och liknande frågor, är tiden inne för kommunen att bedöma om vinsten i form av en eventuellt ökad realskolekapacitet på grund av en omorganisation är så betydelsefull att den uppväger de obestridliga nackdelar som treårig lärogång i realskola innebär.

Skolledare och lärare med personlig erfarenhet av undervisning i treårig realskola har hävdat att kunskapsresultatet på den kortare linjen blir mindre gott än i de fem- eller fyraåriga realskolorna. Varken utredning, departementschef eller riksdag har kunnat jäva denna

uppfattning. Vidare har målsmän och läkare uttalat sina betänkligheter gentemot de treåriga realskolorna från arbetshygienisk synpunkt. Slutligen måste man ta hänsyn till den ökade press eleverna kommer att utsättas för under de ömtåliga pubertetsåren — övergången från folkskolans sjätte klass till treårig realskola äger rum vid en mycket känslig tidpunkt.

Det står alltså fast att den treåriga realskolan kommer att bli en svår och för många elever pressande skolform. Genom att den därtill ger mindre utrymme åt gymnastik, teckning och musik än den gamla realskolan får den i hög grad karaktären av pluggskola. Detta rimmar dåligt med den målsättning, som uppställdes för skolan genom 1950 års skolbeslut och som bl. a. innebar att större vikt än hittills skulle läggas på elevernas estetiska och fysiska fostran.

Till en viss grad kan dessa den treåriga realskolans avigsidor uppvägas genom åtgärder både på realskoleplanet och beträffande den grund, som lägges i folkskolan. I realskolan är det betydelsefullt att undervisningen bestrides av för stadiet fullt utbildade lärare — detta är ju f. ö. ett av motiven för den planerade omorganisationen — och att elevmaximum i klasserna nedbringas till en rimligare nivå än den nuvarande. Och i folkskolan är det angeläget att förstärkningsanordningarna ges största möjliga utbredning och att differentierings-

spörsmålen eller, som det heter i detta sammanhang, nivågruppingen löses på ett hänsynsfullt men effektivt sätt. Slutligen är ett intimare samarbete mellan folkskola och realskola angelägnare än någonsin. Gemensamma ämneskonferenser kommer att behövas, där man kan samordna kurserna i de olika skolformerna och utbyta information angående elevernas förutsättningar.

Mycket tyder på att i den avvägning, som kommer att ske på det kommunala planet, ett osakligt och irrationellt argument till förmån för den treåriga realskolan kan smyga sig in och opinionsmässigt fälla utslaget. Redan skolöverstyrelsen gav i sitt remissyttrande uttryck åt farhågor för att en principlösning i enlighet med realskoleutredningens huvudalternativ skulle leda till skolpolitiska tvister i kommunerna. »Det kan bli lösningar i splittringens tecken med majoritetsbeslut och reservationer av betydande minoriteter.» Och utan tvekan är det så att den likhet, som föreligger mellan enhets skolans högstadium och den omorganiserade realskolan i det hänseendet att båda är treåriga, har kommit en del bedömare att betrakta den treåriga realskolan som ett framsteg i skolutvecklingen. Och på samma gång blir det tack samt att inränga dem, som inte utan invändningar accepterar den nya organisationen, bland motståndarna till enhetsskoleidéerna och

därmed får de en stämpel på sig som gör dem misstänkta.

Denna misstänksamhet skulle i någon mån ha varit berättigad, om det vore så att ett bevarande av den hittillsvarande organisationen under övergångstiden skulle försvåra en övergång till enhetsskole-system, när beslut därom väl en gång har fattats. Men det har hittills ingen påstått. Och det ställer sig nog också en smula svårt att resa ett sådant påstående eftersom man den gången principbeslutet om försöksverksamhet med nioårig enhetsskola fattades, icke hade någon särskild övergångsform i tankarna utan menade att detta skulle ske successivt på den grund, som den dåvarande skolorganisationen utgjorde. Det går alltså mycket väl att förena en tveksamhet gentemot den treåriga realskolan med ett accepterande av 1956 års riksdagsbeslut att de pågående enhetsskoleförsöken i början av 1970-talet

skall utmynna i en allmänt genomförd »obligatorisk, organisatoriskt sammanhållen nioårig skola».

Nej, det skall slås fast att riksdagsbeslutet om realskoleorganisationen under övergångstiden inte innebär någon reform i egentlig bemärkelse — om man bortser från statsbidragen till skolbyggnader och terminsavgifternas avskaffande — utan en nödlösning för att klara en krissituation. Beslutet avsåg inte att förbättra skolan utan syftade till att genom en i pedagogiskt hänseende diskutabel omorganisation klara dels en väntad kvantitativ toppbelastning, och dels ett redan existerande krisläge, som skolan hamnat i genom att statsmakterna inte uppfyllt sitt löfte från 1950 att varje skolform, »så länge den existerar bör ha rätt till en utveckling varigenom den sättes i stånd att anpassa sig efter behoven och bjuda sitt bästa åt varje årskull av inträdande lärjungar».